

RECENZE

Nová syntéza středověké knižní kultury

Michal Dragoun — Jindřich Marek — Kamil Boldan — Milada Studničková:
Knižní kultura českého středověku. Dolní Břežany, Scriptorium 2020. 399 stran.

V posledních letech můžeme pozorovat nebývalou aktivitu na poli české knihovnědy, přesněji řečeno výzkumu starší knižní kultury. Do chodu byl uveden portál k dějinám české knižní kultury do roku 1800 s názvem *Knihověda.cz*, který je výsledkem spolupráce Knihovny AV ČR, Národní knihovny a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR a má ambice být výzkumnou infrastrukturou i nástrojem popularizace knižní kultury. Obsahuje bibliografické databáze, mapy tiskařské produkce a především encyklopedii knihy, jejíž základem se stala digitální verze monumentální příručky Petra Voita rozšířená o hesla ke středověkým rukopisům. Vedle toho vyšlo několik specializovaných monografií a publikací (srov. recenzi K. Smyčkové, *Česká literatura* 2021/1). A nyní se ke čtenářům dostává také elegantní, obsáhlý svazek *Knižní kultura českého středověku*, který je souhrnem novějšího poznání v této oblasti a může nahradit třicet let starou syntézu Mirjam Bohatcové a kolektivitu, *Česká kniha v proměnách století* (1990).

Autoři se názvem i úvodním textem hlásí k pojmu *knižní kultura* (*book culture*), jež zahrnuje výrobu, distribuci, ale též recepci knih. V úvodu se zaštiťují různými koncepty současných výzkumů, jako je archeologie knihy, nový materialismus, mediální archeologie či dokonce mediální ekologie. Do vlastního textu se však tyto trendy promítají jen v omezené míře, těžko lze tedy hovořit o zásadně novém pohledu na danou oblast, což vlastně ani nemyslím jako výtku. Celou knihu chápu (i když se to v ní přímo neuvádí) jako svazek určitý spíše širší veřejnosti než specialistům, možná více kolegům z příbuzných oborů než knihovědcům a v neposlední řadě zájemcům z řad laické veřejnosti, a to už kvůli velmi atraktivní obrazové příloze. Práce líčí chronologicky vývoj knižní kultury v českých zemích s důrazem na vznik knih a vytváření knihoven, probírá postupně proslulá díla coby významné zakázky, a ukazuje také, že středověkou knihu nelze ztotožňovat jen se skvostnými, rozměrnými kodexy, ale zastupují ji též zběžně psané, nezdobené rukopisy, které sloužily kupříkladu potřebám univerzitního provozu. Soustředí se na paralelní existenci tisků a rukopisů a samostatnou pozornost věnuje knižním iluminacím.

Literární historik, který se zabývá starší literaturou a vede k ní univerzitní přednášky a semináře, v práci nenachází převratné objevy, ale užitečné čte-

ní to pro něj nepochybně je. Osobně jsem si zkorigoval některé dílčí údaje a výklady, zahrnul k nim fakta, o nichž jsem nevěděl (není lehké sledovat novinky z širokého spektra mezioborové literatury ke všem staročeským tématům a příručky podobného typu je užitečně shrnují). Pozoruhodná jsou kupříkladu zjištění o *Pasionálu abatyšě Kunhuty*, který se po smrti abatyšě stal rituálním objektem, jak o tom svědčí poškození na vyobrazení Kunhutiny tváře, vzniklá opakovaným přikládáním vlhkých, políbených prstů, podobně zde nese stopy zbožného dotýkání rovněž ilustrace Krista. Funkce kodexů jako fyzických objektů, které sloužily ve středověké kultuře k rituálům a performancím, mohla být v celé knize objasněna ještě důkladněji. Je zároveň zjevné, že analýza knižních fondů může také osvětlit dobové ideové proudy. Se zájmem (a jistým zklamáním) jsem se dočetl, že augustiniánský klášter v Roudnici nad Labem nebyl zřejmě centrem hnutí *devotio moderna*, jak se dříve mínilo: dochované rukopisy o tom nesvědčí. Výklad přemyslovské a lucemburské doby Michala Dragouna je vedený podle jednotlivých institucí, k nimž patří dlouhou dobu zejména kláštery; postupně se tu podle významných lokalit probírají knihovny a skriptoria jednotlivých církevních řádů, později i dalších církevních a světských vlastníků, včetně soukromých biblioték, což může být inspirující také pro literární historii, i když jistě nejde o perspektivu zcela novou. Jindřich Marek ukazuje specifika knižní kultury v době husitské, k nimž patří značný podíl knih bez výzdoby a reprezentačních účelů, ničení a rozprodávání kodexů, s čímž korespondují názory táboritů o nepotřebnosti psaných Biblí, které po brzkém příchodu konce světa lidem k ničemu nebudou. Kamil Boldan užitečně shrnuje své výzkumy prvotisků a pojmenovává zásadní změny v šíření informací i v postojích ke knihám — kniha byla pro středověkého člověka oceňovaným předmětem, ale knihtisk přinesl kromě optimismu i nejistotu, už brzy po jeho vynálezu upozorňovali někteří vzdělanci, že mechanická multiplikace knih „může vést k šíření omylů, bludných názorů či k prázdnému hromadění knih“ (s. 222).

Pokud se týká situace v druhé polovině 15. století, práce upozorňuje — v duchu posledních výzkumů — na slabou pozici humanistické knižní kultury u nás, na konzervativismus utrakvistů, který brzdí progresivní tendence, na masivní dovoz z ciziny (téměř čtvrtina knih v českých fondech té doby pochází z Benátek), ale též na výjimečné postavení Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic coby vlastníka moderní knihovny a exkluzivního bibliofila, upřednostňujícího tištěné knihy italské provenience. Role rukopisů v době pozdního středověku a raného humanismu tu ovšem není podceňena, jak se to někdy mezi knihovědci děje. Práce přináší zajímavé informace o vztazích a vzájemném prostupování mezi tisky a rukopisy v epoše, kdy si iluminované kodexy nadále udržely pozici prostředku reprezentace. Boldan správně konstatuje, že v případě četných rukopisných modlitebních knih té doby nebyly ve hře ani tak limity knihtisku jako spíše „možnost individuální-

ho sestavení a většího zacílení přímo pro osobu zbožného pořizovatele“ (s. 182). Lze obecně přivítat, že publikace klade nemalý důraz na modlitební knihy coby význačný, ale dříve opomíjený fenomén pozdněstředověké a raněnovověké knižní kultury, ostatně byla jim v rámci současných výzkumů věnována samostatná pozornost, srov. výpravný katalog k výstavě *Nebeský žebřík* (ed. Jindřich Marek). Dodejme, že rukopisné modlitební knihy se stávají významnou vrstvou literárního života znovu v epoše baroka, přesněji řečeno v 18. století, kdy jsou důležitou součástí populární kultury širokých vrstev.

Jednotlivé kapitoly sledují v chronologické řadě různorodé aspekty vývoje knižní kultury, ale na závěr je tato struktura porušena zařazením rozsáhlé monografické studie Milady Studničkové „Iluminované rukopisy českého středověku“. Kapitola samostatně věnovaná knižním iluminacím působí jako dosti neústrojný apendix, znovu se tu totiž pojednává o knižních památkách probraných už v první části knihy. Zde narážíme na obecnější problém, který ukazuje, že s mezioborovým přístupem, po němž se volá a k němuž se hlásí také recenzovaná knížka, to není tak jednoduché. Pro dnešní vědu je obtížné pozorovat jisté téma s nadhledem, který nechává vědomě stranou lecjaký specializovaný detail, aby místo nich hledal a nacházel souvislosti celku a v jednom kompaktním textu vyložil různé aspekty problému; snadnější je dívat se na věci pohledem úzké oborové specializace (pokud se pak příspěvky různých specializací k jednomu tématu shromáždí do jedné knihy, neznamená to ještě, že vznikla mezioborová práce). Tím samozřejmě nemá být řečeno, že v kapitole M. Studničkové nenajdeme důležité postřehy. Shrnuty tu jsou i poznatky o písarské a iluminátorské činnosti první poloviny 16. století, přičemž lze souhlasit s názorem, že nedoceněným fenoménem jsou utrakvistické chorální knihy. Na závěr je jen krátce zmíněna dílna Jana Táborského z Klokotské Hory. Důkladnější pohled na její činnost by mohl jako pars pro toto ukázat specifika období, které časově přesahuje zorné pole knihy, ale zároveň s ním úzce souvisí. Táborského podnikatelsky úspěšná dílna se totiž vyznačuje umělecky výraznou tvorbou, vstřebávající renesanční vlivy ze zahraničí, ale rovněž sňahou vyhovět konkrétním požadavkům městských rad a utrakvistických literárských bratrstev (pro společný zpěv na kůru potřebovala literárská bratrstva notované kancionály a graduály obrovských formátů, jež nemohl knihtisk zajistit).

Pokud srovnáme *Knižní kulturu českého středověku* s třicet let starou prací *Česká kniha v proměnách staletí*, narazíme v celkovém pojetí na lecjaké shody, zásadním rozdílem je však širší časový záběr starší syntézy a její zjevná národně propagační rovina (viz též *česká kniha* v názvu). Té se recenzovaná publikace už naštěstí vzdává, bere v úvahu také cizojazyčnou produkci a užitečně si všimá mnoha kulturních transferů na české území. Celkově je velmi elegantním knižním artefaktem, který potěší milovníky krásné knihy,

obsahuje totiž přes dvě stě padesát kvalitních a výstižně popsaných barevných ilustrací. Bude nepochybně sloužit nejen k soustavnému studiu, ale též k požitkářskému listování.

Jan Malura

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons — Uvedte původ — Neužívejte komerčně — Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní licence. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Čteme očima, ale i rukama

Hirohito Shibata — Kengo Omura: *Why Digital Displays Cannot Replace Paper. The Cognitive Science of Media for Reading and Writing*. Singapore, Springer 2020. 181 strana.

Jak se čtenářsky chováme v prostředí digitálním, o tom už víme poměrně dost (viz Naomi S. Baronová, Pablo Delgado, Andres Dillon, Ziming Liu, Anne Mangenová, Maryanne Wolfová ad.). Zejména v poslední době se dané téma stává hodně sledovaným. Své zde řekli neurofyziologové, podle nichž digitální prostředí našemu mozku způsobuje již nevratné změny (to tvrdí Manfred Spitzer, u nás Martin Jan Stránský). Výrazně zastoupena je i linie kvalitativních výzkumů. Jimi se zjišťuje, jak hodnotíme náš vztah k jednomu i druhému médiu — čím jsou nám blízké či vzdálené, jak se s nimi uživatelsky vyrovnáváme, popřípadě co u nich preferujeme. Podstatný díl si ulamuje i statistika, jež nám je schopna nabídnout robustní demografické údaje toho typu, kdo jsou uživatelé jednoho i druhého média, a to v perspektivě socio-demografických proměnných (věk, pohlaví, vzdělání atd.), jakož i s čím jednotlivé uživatelské způsoby korelují. Obecně lze — na pozadí daných zjištění — říci, že digitální prostředí nejde proti čtení; na druhé straně se však toto prostředí výrazně podílí na proměně způsobu, jímž čteme. A máme tu i výzkumy experimentální. U nich se ke slovu dostává hlavně metoda *eyetracking*, pomocí níž lze sledovat pohyb očí na tištěné stránce a na počítačové obrazovce a z ní pak nepřímou vyvozovat další věci — míru soustředění, zpracovávání informací atd.

Poslední z cest se vydali i dva japonsští autoři, univerzitní učitelé dvou univerzit. Společným oběma je specializace na kognitivní vědy. Než dojdou k jádru své práce, jímž jsou experimentální výzkumy, nastiňují proces digita-